

RIJFELARIJEN.

DOOR

MR. N. DE ROEVER.

EZER dagen werden mij uit een deftigen Amsterdamschen boedel voor het gemeente-archief ter hand gesteld vier rijfelarij-boekjes, welke een niet onaardig licht werpen op de Amsterdamsche zeden van 't begin der zeventiende eeuw, en tegelijker tijd eenige bijzonderheden bevatten betreffende kunstenaars en kunstwerken uit dien tijd, die men te vergeefs elders zou zoeken.

Het was van ouds, op verbeurte der prijzen en een boete van vijfhonderd gulden, verboden loterijen of rijfelarijen op touw te zetten, zonder daartoe uitdrukkelijk de vergunning te hebben bekomen van de overheden ter plaatse, waar men de loten wilde slijten, of octrooi van de Staten van Holland, als men zijn loten binnen hun gebied wilde debiteeren. Was het ter bevordering van weldadige doeleinden, dan waren Lands- en Stadsbestuur niet moeielijk met het geven van hunne toestemming; dit bewijzen de in de stadshistorie niet onbekende groote loterijen, waarvan de opbrengst zou strekken voor den bouw van den Oude-Kerkstoren (1549), ten voordeele van het Dolhuis (1592), van het Oude-Mannenhuis (1604), of — om een later voorbeeld te noemen — van de geteisterde bewoners van het eiland Urk (1710), waarvan de zes collecteboeken met de namen en deviezen der deelnemers nog in het archief der stad, als ambachtsvrouwe van Urk, berusten. Het waren en bleven echter zeldzaamheden, die men door schilderijen of prenten aan de vergetelheid wenschte te ontrukken ¹⁾. Geen speciale ver-

¹⁾ Zie o. a. *Oud-Holland* III, blz. 193.

gunning was noodig voor loterijen, waarvan de waarde der prijzen minder dan 25 gld. bedroeg. Voor 't overige was men niet zoo heel gemakkelijk in 't geven van permissie aan particulieren. Liefst verschool men zich achter de verbodsbepalingen in plakaten of keuren vervat. De reden van die verbodsbepaling is duidelijk. De rijfelarij zette de deur wijd open voor allerlei bedriegerij, en bovendien was zij een gereede aanleiding tot dronkemanspartijtjes, die de overheid gaarne wilde voorkomen. Maar juist het buitengewone voordeel voor den verrijfelaar aan de eene zijde, en de aantrekkelijkheid van een schoone kans voor den deelnemer aan de andere, was een prikkel voor het houden van het verboden genot, zonder vergunning, in 't geheim of in een in zekeren zin besloten gezelschap, moeielijk op te sporen, dat daardoor den schoutendienaars maar al te vaak de gelegenheid gaf van òf te visschen achter het net, òf zich hunne stilzwijgendheid met klinkende munt te laten betalen. Gedurende een goed deel der zeventiende eeuw werden de keuren vernieuwd en weder vernieuwd, hetgeen het beste bewijs is, dat de verbodsbepaling weinig uitwerking had.

Eens hebben de Staten van Holland er over gedacht, om de vergunning tot het houden van loterijen en rijfelarijen aan een ieder te geven, die er een zekere somme gelds voor over had, ja zelfs, om het recht tot uitreiking van zulke permissie-biljetten te verpachten. Het was in November 1598, toen men drie ton gouds noodig had, die men uit een impost op de bieren en het zout en door deze verpachting meende te kunnen vinden; maar het voorstel ging niet door: „respectshalve” gelijk een tijdgenoot zeide. Blijkbaar vreesde men, dat de loterijwoede er niet minder om zou worden, en men bleef bij de verbodsbepalingen.

Des niettegenstaande bleven ze zeer in den smaak vallen van den grooten zoowel als van den kleinen man. Met een aardig voorbeeld is dit te bewijzen.

In 't begin van het jaar 1592 werd de schilder CRISPIAEN COLIJNS voor de Heeren geroepen, waarschijnlijk om zich te verantwoorden wegens een overtreding der keuren op dit stuk. Terwijl de zaak aanhangig was schijnt hij te hebben vernomen, dat voor andere dergelijke gevallen willens en wetens door de overheid de oogen werden gesloten. Vlak bij de Regulierspoort werd een „Loterije in maniere van treckinghe” gehouden, en twee trompetters bliezen voor de deur het hoogste lied uit, om stedelingen en buitenlui, die de poort binnen kwamen, daarheen te lokken en te brengen onder de aandacht van den man, die ongetwijfeld naast hen stond, om zijn loten van drie groot het stuk te slijten. Het kwam er slechts op aan dit alles in rechten door de getuigenis van geloofwaardige personen te staven. Deze had hij weldra gevonden in de personen van drie kunstbroeders: PIETER PIETERSZ, AERT PIETERSZ en DIRK CORNELISZ. Ook zij waren op het geschetter afgekomen en hadden het vroolijke tooneel met eigen oogen aanschouwd. Maar de beide eerste hadden nog vrij wat ergers gezien. Zij hadden onder de omstanders Mijnheer de schout, WILLEM VAN DER DOES, in eigen persoon met een bijbehorend gezelschap opgemerkt, en zelfs bespeurd, dat ook hij zijn geluk beproefde! Dat was natuurlijk koren op des be-

schuldigdens molen! Zijn zaak ging met deze verklaring den doofpot in, want de schout had nu geen recht meer van spreken.

Laat ons thans eens zien op welke voorwaarden deze eigenaardige soort loterij werd aangegaan. Wij kiezen daartoe het uitvoerigste reglement uit.

Elck Lot is gestelt op drye gulden, oock mocht elcken persoon sooveel loten tyckenen als hem belieft, doch niet minder als vier, omme de menigte der personen wille, alsoo men deselvige beter sal kunnen tracteren.

Alsdan zal den eygenaer voor de compaignie ten beste geven hondert gulden.

Men zal de voornoemde prysen winnen te werpen met drye teerlinghen omhutselende in eenen beecker, alsdan gegooten door eenen trechter boven den becken staende, ende dat drye mael nae den anderen voor een loot, hetwelcke partinentelyck telckens door een notaris aengeteeckent sal worden, ende wye de allerhooghste ofte meeste oogen heeft geworpen, in dry reysen, sal winnen ende eygenaer syn van den hoogsten prijs, als number 1 hier vooren aangewesen, ende wye de minste ofte laeghste oogen werpt, in drye reysen, sal winner ende eygenaer syn van den anderen prys, geteyckent number 2; die de meeste ofte hoogste oogen daer naest sal werpen, sal winner ende eygenaer syn van den derden prys, geteyckent met number 3 hiervooren aangewesen; ende voorts daerna, die de meeste ofte minste oogenwerpers syn, sullen tegen een ander (soowel van onderen als boven) tegen malcanderen op 't nieu werpen, om de 23 prysen te winnen. Ende oock off het gebeurde datter twee, drye ofte meer persoonen, die de hooghste ofte gelycke oogen geworpen hadden, als ook de laegste, sullen met malcanderen op nieuw werpen ofte accorderen, so sy best sullen kunnen.

Ten dage van de verryffelinghe sal een yder, deselve onderteekent hebbende, gehouden syn preciselyck, sonder eenigh uytstel, voor ende alear dat hy werpen sal, hetgene betalen 't welck hy onderteekent heeft.

Men sal de ondergeteeckende persoonen vier ofte vyff dagen te vooren waerschouwen te bestemder ofte gelegenster plaets, waer sulcx sal gehouden worden, ende wie alsdan niet compareert ofte yemandt machtigh maeckt op de voorsz. plaets, soo sal die den absenten best kennende is voor hem den worp doen, ofte de notaris sal sulcks soo getrouwelycken doen off hy daer selffs persoonlycken present waere.

Ende oock sullen de ondergeteyckende personen gehouden syn, eer se den worp doen het geld, als voren geseyt is, te betalen, ofte de eygenaer te contenteren.

Daerentegen begeert den eygenaer niet dat ze uytkeringhe zullen doen van ongelden, als het voor dien gebruykelyck was, dat de winners van haere prysen mosten in compaignie ten besten geven eenigh ghelt, nadat de prysen groot ofte klein waeren.

Soo sullen dan de vrienden gelieven in te teyckenen, want dit werck moet metten eersten volbracht werden.

Die wat krijgen, sullen haer verblijden, ende die niet en winnen, moeten haer troosten, want men seer lustigh ende te samen vrolyck sal sijn.

Ende precys sijnen voortganck hebben met den aldereersten.

Den eenen gelyeve den anderen sulcx voort aen te dienen.

Actum Amsterdam. (1625 à 1630)

Blijkbaar geschieden dergelijke loterijen zoo geheim mogelijk. Waarom anders niet aanstonds bepaald, waar de verloting zou plaats hebben? Waar het ook geweest moge zijn, het zal er vroolijk zijn toegegaan, want behalve de 100 gl., die de verloter voor 't gelag beschikbaar stelde¹⁾ „om een uyr ofte drie metten anderen vroolick te „wesen, ende de droefheyt met bier ende toeback van 't harte aftespoelen”, zorgde hij ook voor „een musycgen” tot vermeerdering der vroolijkheid. En ook de musicijns waren er blijkbaar op gesteld van de partij te zijn. In twee van de drie boekjes vinden we althans onder de „avonturerende onderteyckenaars” NICOLAAS VALLET genoemd, die eens zelfs voor zijn vier „compaens” teekende met het bijschrift:

„die de vrunden met haer musycque sullen vermaecken,
„ende namentlyck die geene, die aen eenige prijse raecken.”

De winnende hand was, de compaens zullen 't wel bij ondervinding hebben geweten, mild, en de musicijns dier dagen waren lieden, die het dagelijksch brood te moeiclijk op allerlei wijzen verdienden, door te spelen op bruiloften en feesten, in herbergen en danshuizen, door het geven van lessen op de luit, op de viool en in de danskunst, om bizonder kieskeurig te zijn en niet de hand op te houden als de verwachting bestond, dat er een geldstuk in zou worden nedergelegd. En hoe dikwijls was hun kunst nog niet eens voldoende om aan den kost te komen, zoodat zij er een handwerk of een handeltjen bij moesten doen!

De hier genoemde NICOLAAS VALLET, omstreeks 1583 geboren, was een verdienstelijk kunstenaar in zijn tijd, die verschillende werkjes over het luitspel heeft geschreven. Men vindt er een vermeld in het tweede jaarboek van de „*Bouwsteenen*,” uitgegeven door de Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis (bl. 156). Hij wordt daar een franschman genoemd, en als een bijzonderheid wordt er bij verhaald, dat hij toch zijn werken, althans den tweeden druk van „*Le secret des Muses*,” in 1618 te Amsterdam uitgaf. Toen de eerste druk verscheen woonde hij blijkbaar te Parijs, doch het bleek mij, dat hij die stad reeds in 't begin van 1613 verlaten had²⁾. In October 1616 ontmoetten wij hem weder, toen hij een contract aanging, om den 10-jarigen JEREMIAS GIBSON de kunst van 't luitspelen te leeren, waartegen deze zich verbond zes jaren bij hem te blijven. VALLET wilde ongetwijfeld een staaltje van zijn kunst geven, en zonder zich te bedenken

1) Deed hij het niet alleen, en moesten de winners ieder voor de algemeene vreugde een vastgestelde som van penningen afstaan, dan maakte alles te zamen toch weer 100 gl. uit.

2) Op den 7 Februari van dit jaar legde hij hier ter stede eene verklaring af.

schreef hij boven zijne handteekening een canon ex-tempore, waarvan ik hier een fac-simile geef.

VALLET was dus niet van plan spoedig weder te vertrekken. Zijn naam wordt vaak genoemd tot in 1626, toen hij wederom een contract aanging, waardoor hij voor zes jaren gebonden was. Dat zijn verblijf niet van tijdelijken aard was, blijkt ook hieruit, dat hij zelfs het poorterrecht der stad gekocht had.

VALLET was muziekdirecteur van een klein orkest musicyns, die zich als al hunne toenmalige ambtgenooten bij feestelijke gelegenheden lieten hooren ¹⁾. En dat zijn troepje een goede reputatie genoot, wordt wel bewezen door de uitnodiging, die de heeren JAN VAN VIJVEN en LOUIS ELSEVIER uit Leiden naar VALLET zonden, om des eersten bruiloft met hun spel op te luisteren, waarover weinige maanden later in November 1617 verschillen zouden ontstaan ²⁾. Zijn „compaens” waren toen nog Hollanders, maar in 1620 verbond hij een Engelschman, RICHARD SWIFT, aan zijn troepje, dien hij blijkbaar hooger stelde dan zijn toenmalige genooten, en dien hij daarom anderhalfmaal het salaris van de anderen uitkeerden ³⁾. Vele der toenmalige musici droegen Engelsche namen. Hoogstwaarschijnlijk waren dat geen kunstenaars van den eersten rang, maar lieden, die hier te lande de opvoering van Engelsche met zang en dans opgeluisterde tooneelspelen mogelijk maakten

¹⁾ SWEELINCK speelde wel voor „de Heeren” bij hunne vier jaarlijksche maaltijden.

²⁾ Prot. Not. W. CLUYT. d.d. 14 Nov. 1617.

³⁾ Idem 11 Dec. 1620.

en daarmede min of meer populariseerden ¹⁾. In 1626 vinden we VALLET in gezelschap van SWIFT, van EDUARD HANCOCK en van ROBBERT TINDAL, om een compagnieschap aan te gaan, waarvan hij klaarblijkelijk het hoofd zou blijven. VALLET verbindt daaraan de oprichting van een dansschool, waaruit hij alleen twee derden der voordeelen zou trekken, terwijl de drie anderen voor het overblijvende derde om de beurt dagelijks van half elf tot half twaalf en van vier tot zeven ure zouden moeten spelen. Des Zondags, als er waarschijnlijk wel niet gedanst werd, zouden er in het schoollocaal toch uitvoeringen zijn. Dan zou het viertal des winters ten 3 ure 's zomers ten 4 uren aanstemmen ²⁾. Hebben wij, in deze Zondagnamiddag uitvoeringen wellicht onze eerste openbare kwartetuitvoeringen te herkennen?

Bij de koopers van loten troffen we ook, behalve enkele bekende rechtsgeleerden, notarissen en kooplieden, de volgende kunstenaars aan: MICHEL LE BLOND, ISAACK ISAACKSZ, PETER QUAST, BERNT VAN SOMEREN en JACQUES DE VILLE, waarvan vier blijkbaar de hun aangeboden inteeckenlijst onderteekenden.

M^r le Blon *Peter Quast*

Barent van Someren

Jacques de Ville

BAREND VAN SOMEREN schreef onder zijn eigen naam dien van een ander gegadigde, die op dat oogenblik zeker met MICHIEL LE BLON in zijn gezelschap was: t. w. HANS VAN SOLDT DE JONGE ³⁾. Van een kunstenaar, die een enkel bekend etsje met den naam „*F. vā Solt 1642.*” teekende, en die, evenals deze HANS, in de eerste helft der zeventiende eeuw moet hebben geleefd, zijn geen levensbizonderheden tot ons gekomen. Wij weten zelfs niet waar hij thuis behoorde. Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat de hier genoemde HANS VAN SOLDT, die blijkbaar gaarne het gezelschap van kunstenaars zocht, en zich misschien op 't oogenblik, dat hij het rijfelarijboekje teekende, ten huize van BAREND VAN SOMEREN bevond, den schilder, die, gelijk wij uit het levensbericht van ADRIAEN BROUWER kunnen weten, het palet had vaarwel gezegd, om waard te worden in de herberg

¹⁾ Er was in dien tijd eene talrijke engelsche kolonie in Amsterdam. Mij zou 't niet verwonderen als te eeniger tijd ontdekt werd, dat er toen een of meer vaste Engelsche troepen onder grooten toeloop speelden.

²⁾ Prot. Not. J. STEYN d.d. 12 Nov. 1662.

³⁾ Een der rijfelarijboekjes is alleen onderteekend door LE BLON, die PEDRO HEYMBACH's naam tegelijk opschreef, en door VAN SOMEREN, die, gelijk wij zeiden, denzelfden dienst aan VAN SOLDT bewees. HEYMBACH had een goed oogje op VAN SOMERENS dochter en gaf haar trouwbelofte, zonder die evenwel natekomen, hetgeen hem eene aanklacht voor den rechter bezorgde.

„het Schild van Frankrijk” op den Dam, de vader van dien weinig bekenden kunstenaar J. VAN SOLDT was. Uit een geslachtslijst der familie ROMBOUTS bleek mij althans, dat hij, van Antwerpen geboortig, zich hier vestigde en vader werd van een elftal kinderen, waarvan twee zonen beide een voornaam droegen met de letter J. beginnende t. w. JACOBUS VAN SOLDT, geboren te Amsterdam 8 Juni 1628, overleden te 's Gravenhage 2 April 1649, en JOHANNES VAN SOLDT, geboren te Amsterdam 20 Augustus 1639, overleden den 17 Juni 1673 aan de gevolgen van een wond op 't schip van den admiraal TROMP bekomen, en begraven in de Oude Kerk te Amsterdam den 21sten daaraanvolgende. HANS was een in den handel rijk geworden koopman, zoodat het niet onmogelijk is, dat die zoon slechts uit liefhebberij de kunst beoefende, terwijl de groote zeldzaamheid van zijn werk hierin, of in den vroegen dood van den een, hare verklaring vindt.

Het schijnt dikwijls te zijn voorgekomen, dat kunstwerken en curiosa werden verloot. De waarde daarvan kon ook het meest in 't voordeel van den verrijfelaar worden bepaald. De cijfers, die achter de opgesomde voorwerpen werden geplaatst, spraken wellicht luider dan die voorwerpen zelve. Dit was voor den verrijfelaar niet ongewenscht omdat, gelijk mij uit enkele voorbeelden bleek, met de inschrijfboekjes druk werd gecolporteed, drukker naar mate het aantal loten grooter was.

Ons viertal boekjes vertoont een aanlokkelijke keus van prijzen b. v.

Een pentekening van J. WIERICX voorstellende „daer Venus van Apelles uytgeschilderd werdt”, benevens twee schilderijen van denzelfden meester en zijnde een „Bruiloft van Galilea” en een „Mars en Venus” waarvan de eerste op 30 gl. geschat werd, terwijl de andere met vier kleine stukjes van „de Passie”, mede door dezen meester, slechts 26 gl. werden waardig gekeurd.

Een landschap van ADRIAEN MUELTY, gestoffeerd door PIETER QUAST met „beeldekens seer aardigh plesant” (geëstimeerd op 17 £ vl.)

Eenige schilderijtjes van denzelfden meester (24 à 26 gl.)

Een landschap van HERCULES PIETERS „wel geschildert ende met beeldekens gestoffeert.” (12 £. vl.)

Een landschap van denzelfden. (6 £. vl.)

Twee conterfeytsels van den vermaerden Mr. THEODORUS BARNARDI, tot de knieën. (10 £. vl.)

Een schilderij van „Loth en zijn dochters daer Sodom ende Gomorra vergaet”, door eenen meester van Dantzig genaemt LAURENS NETTER (7 £. vl.)

Een schilderij van Boentijen te Haerlem met noch het conterfeytsel van Mr. Pekel haering, kluchtig geschilderd (5 £. vl.)

Een schilderij gemaekt van den ouden vermaerden FRANCISCO FLORIS, met noch een postuer van wit ende swart van Mr. CORNELIS VAN HAERLEM (5 £. vl.)

Twee groote ronden wesende landschappen van ROELAND SYL, gestoffeerd door JAN PINAS (30 £. vl.)

Een groot stuk schilderij van denzelfden SYL voorstellende „een Samaritaan” (16 £. vl.)

Een landschap van HELLEWICH (4 £. vl.)

Acht zeer schone ende konstige gewrochte parckglazen, wesende viercant, gedaen by den wyt beroemden Mr. LUCAS VAN LEYDEN, ende dat ten tyde hy noch jongh ende een glaseschryver was, daer van een glas geschent doch weder aen malcanderen gehecht, (30 £. vl.)

Een clavecijmbel met twee deuren, waarop landschappen met beelden, door LAURENS HELLEWICH ¹⁾. Het instrument is in 't jaer 1540 tot Coelen gewrocht, suyver van resonantie (10 £. vl.)

Een luyt van elff partijen, gemaect van Mr. ABRAHAM VAN OFFENBEKE, goet van resonantie (7 £. vl.)

Een schoone yvoren luyt van tien coorden (9 £. vl.)

Een cornette, seer goet van resonantie, gemaect in Engeland van de Bruders, met een vyool en een krytertjen (5 £. vl.)

Een extra-ordinaris schoon horologie, staende op een wel gewrochte eycken houten colomb, versiert met eenigh vergult beeltwerck (60 £. vl.)

Een schoone groot gedrukt leeren koffer met uytgebroocken vertinde yseren banden met valdeur en drie schuyfladen, syerlyck ende starck (25 £. vl.)

Een paar hartsleeren hantschoenen seer constich ende costelyk met gout ende silver gewrocht (14 £. vl.)

Ons viertal boekjes geeft toevalligerwijs slechts kunstvoorwerpen als prijzen op. Het is echter onbetwistbaar, dat er evengoed meer alledaagsche voorwerpen verrijfeld werden. Huizen en landgoederen, ja, zelfs ambachts-heerlijkheden werden op deze wijze ingezet.

De sensaties van dit eenvoudige, ook voor een goed deel op een vroolijk feest gerichte rijfspel, waren echter niet sterk genoeg voor de waagzieke aan speculatiën gewende kooplieden en koopmanszonen. De tulpenhandel bewijst, dat men nog vrijer aan de speelwoede wilde botvieren. Bovendien traden andere vermaken in de plaats van de vroolijke gelagen, die de verrijfelaar aanrichtte, en zoo kwam ongemerkt de tijd, dat het moeielyk en steeds moeielyker viel, om de loten te plaatsen, totdat de rijfelarijen, van het soort als wij hier bespraken, geheel uit de mode waren geraakt.

¹⁾ Ik teekende het volgende over dezen kunstenaar aan uit het Puiboek sub. dato 10 Juli 1627, LAURENS HELLEWICH, schilder, van Vreeland, weduwnaar van ELISABETH SPEECK, wonende aan de Beurs, ondertrouwt met AGNIETA VAN DRUENEN, van Utrecht, oud 19 jaren.

Uit het bovenstaande blijkt, dat men de kast van Clavecijmbels vernieuwde of naar den smaak van dien tijd verfraaide. Het uiterlijk bepaalt dus niet altijd den tijd van 't werk.

